

ня необхідних запланованих робіт з оцінки, обстеження, фіксації й збору матеріалів. Це можуть бути групи аквалангістів у супроводі професійних інструкторів, чи групи туристів, які будуть знайомитися з парком з борта човна з прозорим дном.

Багаторічний досвід Італії в створенні й експлуатації підводних археологічних парків довів їхню корисність не тільки у відношенні захисту археологічної спадщини, але також для формування робочих місць, працевлаштування місцевого населення сусідніх міст і селищ. Де б ні були організовані подібні парки, поруч відразу швидко з'являються готелі й ресторани, а так само численні невеликі приватні підприємства, що зможуть вирішувати щоденні проблеми парку, здійснювати нагляд і супровід екскурсій. Підтримка туристичного бізнесу дер-

жавою створює потенціал для розробки дослідницьких проектів в області підводної археології, морській біології і консервації, і тим самим забезпечує створення нових вакансій для випускників університетів і інститутів.

1. Закон України "Про охорону археологічної спадщини" // Голос України. – 27.04.2004. – №78 (3328). 2. Закон України "Про охорону культурної спадщини" // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2000. – №39. – с. 333. 3. *Davidde B. Progetto Qana' // L'archeologo Subacqueo*. – 1998. – № 11. 4. *Felici E. Un porto nel porto? Indagini nel bacino neroniano di anzio // L'archeologo subacqueo*. – 1998. – 10. 5. *Felici E, Bolferi G., Anzio: Un porto per Nerone // Archeologia Viva*. – 1995. – 52. 6. *Fozzati, L., Davidde B. Le aree archeologiche sommerse italiane // I parchi subacquei. XIII International Congress of Prehistoric Sciences, Forlì, Italia*. – 8/14 Sept.1996, Colloquium XXXVI. Archaeological Parks. – p. 83-96.

Надійшла до редколегії 27.05.09

Н. Ніколаєва, канд. іст. наук

ЖІНОЦТВО В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ США В ПЕРІОД ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1861–1865 РОКІВ

Стаття присвячена питанню ролі та місця жінки в різних аспектах соціально-економічної сфери життя у США протягом громадянської війни 1861-1865 рр.

This article is devoted to the role of women in various aspects social and economic life in the USA during the Civil War in 1861-1865.

Однією з актуальних проблем вітчизняної української історичної науки є проблема ролі та місця жінки в суспільстві і трансформації цієї ролі упродовж часу, і не лише в Україні, але й за кордоном. Актуальність даної проблеми посилюється також в контексті продовження традицій школи американців Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Період 60-х років XIX століття має велике значення для дослідження прав і можливостей американського жіноцтва в соціально-політичній сфері. Впродовж першої половини XIX століття намітились перші позитивні зрушення у напрямку до рівних прав для обох статей, протягом другої половини XIX століття цей процес активізувався та посилювався, причому особливий вплив на його прискорення справили події громадянської війни 1861-1865 років. Саме тому є необхідність приділити особливу увагу вивченню жіночої проблеми під час війни між північними і південними штатами.

Розглядаючи історіографію даної проблематики, в першу чергу слід зазначити комплексні праці американських фахівців, присвячені історії жіноцтва в США, в яких приділяється певна увага і темі жіночої освіти. Це "Століття боротьби" Елеонори Флекснер, "Жінки та американський досвід" Ненсі Уолоч, "Народжена для волі" Сари Еванс. У праці "Жінки на роботі" приділяється певна увага питанню трудової зайнятості жінок. Значний фактичний матеріал щодо ролі та місця жінок у сфері освіти та науки в другій половині XIX століття містять статті в тогочасній американській періодиці – журналах, часописах. Проте перераховані вище праці не надають достатньо повної та узагальнюючої картини щодо ролі жінок в соціально-економічному житті в період громадянської війни 1861-1865 рр.. Метою нашого дослідження є аналіз становища жінок в цій сфері протягом обраного для розгляду періоду, змін, що відбувались із освітніми можливостями американок, та причин і характеру цих змін.

12 квітня 1861 року у США розпочалась громадянська війна між північними і південними штатами. Вона створила умови для підвищення соціального статусу жінок. Потреби військового часу вимагали розширення соціально-економічних функцій жінок за рахунок заміни чоловіків, які пішли на війну, і задоволення потреб

фронту, що потребувало більшого напруження і використання трудових ресурсів, аніж у мирний час.

Одразу після початку війни зросла соціальна активність американок. На Півночі та на Півдні розпочали діяльність жіночі добродійні товариства, які здійснювали допомогу військам медикаментами, одягом, продуктами та фінансами. Через два тижні після початку війни їх кількість складала 20 тисяч. На Півночі роботу цих товариств координувала Санітарна комісія, тоді як на Півдні через більшу розрізненість територій організації носили регіональний характер. Санітарна комісія протягом 1861–1865 років надала армії засобів першої необхідності на суму 15 мільйонів доларів [3; 122], а локальні товариства на Півночі і Заході протягом війни зібрали і витратили на фронтові потреби суму в 50 мільйонів доларів [7; 107]. 200000 жінок об'єднались у місцеві товариства на Півночі для допомоги фронту [8; 25].

Санітарна комісія була створена на початку війни і отримала офіційне визнання Військового департаменту 9 червня 1861 року [20; 71], коли наказ про її створення підписав Секретар з військових питань Саймон Кемрон [16; 167]. Вона отримала свою назву від Англійської санітарної комісії, котра діяла під час Кримської війни, однак американська Санітарна комісія ніколи не мала таких офіційних повноважень, як англійська [10; 420]. Мабуть, найпомітнішим аспектом її діяльності було медичне обслуговування армії Півночі, і значення комісії в цьому важко переоцінити. Санітарна комісія стала головною зв'язуючою ланкою в роботі медперсоналу на Півночі під час війни [13; 480].

Для розуміння значення діяльності та важливості функції такого нового в Америці утворення, як Санітарна комісія, необхідно зробити деякі зауваження стосовно стану медичного обслуговування армій у XIX столітті. Під час громадянської війни медичний догляд був потрібен не тільки для поранених у бою. На одного солдата, який помирав від бойових поранень, приходилось два, котрі помирали від хвороб [14; 385]. Таке співвідношення було для свого часу порівняно невеликим, якщо врахувати, що в мексиканській війні 1846–1848 років співвідношення було один до семи (тобто в цій війні на 1549 смертей в бою або в результаті поранення прийшлося 10986 смертних випадків через хвороби [11; 472]), а в іспано-американській війні 1898 року

– один до шести [14; 385]. Під час Кримської війни 1854–1856 років з 82901 відправлених на береги Чорного моря британських солдатів в бою загинули 2755, а від ран – 2019, в той час як від хвороб померло 16224 солдатів, зокрема 14476 – від інфекційних хвороб [11; 471]. Таким чином, у британській армії під час Кримської війни співвідношення смертності через хвороби та в бою було чотири до одного. Величезна смертність від хвороб в армії під час бойових дій була загальним явищем для XIX століття, і не тільки під час війни: навіть у мирний час у британській армії в першій половині XIX століття смертність була в два рази вищою, аніж серед мирного чоловічого населення такого ж віку [11; 467–468], а в американській армії, коли вона не вела бойових дій, в 40-ві і на початку 50-х років XIX століття смертність була в 2,5 рази вищою, аніж серед цивільних американців відповідного віку [11; 468–469]. І це при тому, що існував доволі жорсткий відбір до армії за станом здоров'я, і в мирний час в Сполучених Штатах могли забракувати навіть третину претендентів на військову службу через незадовільні фізичні дані [11; 464]. Отже, навіть у мирні часи в досліджуваній період армія потребувала поліпшення рівня медичного обслуговування, а під час військових дій ця потреба особливо загострювалась. Під час громадянської війни в Америці медичне обслуговування військ Півночі великою мірою взяла на себе Санітарна комісія, до того ж вона займалась не лише лікуванням наявних хвороб та поранень, але й запроваджувала профілактичні заходи.

Санітарна комісія була найбільшою за всю попередню історію країни організацією, побудованою на добровільних началах. Вона була створена частково за моделлю Британської санітарної комісії у Кримській війні, і зразком для американських медсестер стала Флоренс Найтінгейл, завдяки якій фактично й виникла жіноча професія медсестри. Історія Санітарної комісії Сполучених Штатів починається з утворення Жіночої центральної асоціації допомоги, яка була покликана координувати роботу більш дрібних відповідних організацій. Центральну роль у створенні цієї асоціації зіграла відома жінка-лікар Елізабет Блекуелл, про роль якої в медицині детальніше розповідалось у попередньому розділі. Вона брала участь в організації зібрання в Інституті Купера в Нью-Йорку 29 квітня 1861 року, на якому було проголошено утворення асоціації. На цьому зібранні були присутні три сотні жінок, отже, воно стало найбільшою за попередню історію країни жіночою нарадою.

Оголошення про зібрання в Інституті Купера було розміщено у найбільших газетах Нью-Йорку; в ньому містилось також звернення до жінок Нью-Йорку, в якому визначалась мета зібрання: концентрація і систематизація зусиль жінок у наданні медичної допомоги армії. Серед цілей Жіночої центральної асоціації допомоги було створення перших в США спеціальних курсів для жінок-медсестер і, відповідно, забезпечення армії медсестрами високої кваліфікації.

15 травня делегація представників Жіночої асоціації допомоги і її філії вирушила до Вашингтона з метою зустрічі з президентом Авраамом Лінкольном і Секретарем з військових питань Саймоном Камероном з приводу організації Санітарної комісії. Її було засновано 9 червня 1861 року [20; 71]. 13 червня президент підписав наказ про створення Санітарної комісії Сполучених Штатів.

Санітарна комісія об'єднала величезну кількість місцевих добровільних товариств. У 1863 році на Півночі їх кількість досягла 7000 [13; 481]. Жіноча центральна асоціація допомоги також увійшла до складу Санітарної комісії. Можна виокремити кілька напрямків діяльності комісії: збирання коштів для армії за допомогою добро-

чинних ярмарків; забезпечення діючих військ та госпіталів кваліфікованими медсестрами; постачання на фронт медикаментів, їжі, одягу тощо. Важливою сферою діяльності комісії стало піклування про санітарний стан армії. Представники комісії, так звані санітарні інспектори, вчили солдатів, як краще вирішувати у таборах проблеми водопостачання, приготування їжі, каналізації та інші питання санітарії та гігієни.

Керівні посади у Санітарній комісії обіймали чоловіки, вони ж складали більшість з п'ятисот працівників, які отримували заробітну плату за свою працю, однак більшістю з десятків тисяч добровольців були жінки [13; 481]. Вони виконували основний масив роботи: працювали у 7000 місцевих добровільних товариствах, збирали речі і кошти для фронту, організовували ярмарки і були медсестрами [13; 387]. На прикладі діяльності Санітарної комісії можна прослідкувати гендерний дисбаланс, коли чоловіки отримували більш престижну і гарно оплачувану роботу та займали вищі посади.

Якщо до 1860-х років громадськість виступала проти зайняття жінок медициною, то під час війни професія медсестри стала типово жіночою. Оскільки відчувалась відверта нестача медбрів, потреба у жінках-медсестрах стала настільки гострою, що були вимушені поступитись прихильники ідеалу "справжньої жіночності" [3; 122]. При цьому важлива роль жінок у війні, зокрема у справі медичного обслуговування армії, офіційно визнавалась. У липні 1862 року генерал Хаммонд наказав, щоб жінки складали як мінімум третину в армійських госпіталях (інші повинні були набиратись із видужуючих солдатів) [13; 391].

Вже в червні 1861 року, на початку війни, уряд розпочав набір медсестер для потреб армії. Це завдання було доручено Доротей Дікс (1802–1887), яка до цього була відома своєю боротьбою за реформи притулків для душевнохворих як в Сполучених Штатах, так і в Європі. Доротей Дікс, котру було названо "Суперінтендантом жінок-медсестер", підбирала жінок для роботи медсестрами таким чином, щоб вони були не молодше тридцяти років і зовнішньо непривабливі.

Доротей Дікс у своїй діяльності з набору медсестер тісно співпрацювала із Санітарною комісією. У результаті приблизно 3200 жінок працювали в армії Півночі як медсестри [13; 391], причому це була професійна, оплачувана робота [14; 483]. Медсестри, яких набирали для оплачуваної роботи в армії, отримували 40 центів на день [3; 122–123]. Для свого часу це було безпрецедентним явищем і стало великим проривом у жіночій професійній діяльності. Проте більшість жінок-медсестер, в тому числі й тих, котрих набирала Доротей Дікс, були добровольцями і не отримували заробітної плати [21; 223]. У Санітарній комісії медсестрами працювали переважно жінки, яких було кілька тисяч.

Величезну увагу Санітарна комісія приділяла питанням здоров'я і санітарії в армії Півночі. Організатори комісії були прикро вражені тими обставинами, що до цього часу "війна проходила у більшому чи меншому, а іноді й повному забутті того, що солдат – це смертна людина, яку переслідують всі хвороби, що виникають внаслідок вологи і холоду, потреби у притулку, поганій їжі, надмірної втоми, поганій воді, поганого повітря, схильності до зловживань" [16; 372], і не вживаються заходи для піклування про здоров'я солдат. Головною метою комісії організатори проголосили "дослідження і поради стосовно санітарних інтересів збройних сил Сполучених Штатів", турбота про здоров'я, комфорт і мораль військ Півночі і навчання тому, як санітарна наука має прислужитись армії [16; 374]. Двома із трьох провідних напрямків діяльності комісії було проголоше-

но запобігання хворобам в армії і порятунок від страждань (третім напрямком була добродійна допомога у матеріальному забезпеченні військ).

Санітарна комісія займалась також поліпшенням системи воєнних госпіталів, і завдяки їй під час війни вперше з'явилась система спеціально обладнаних залізничних медичних вагонів або вагонів-госпіталів. До кінця війни таким чином було доставлено в тил 225000 поранених і хворих солдатів. Комісія організувала в різних штатах плаваючі госпіталі – пароплави, укомплектовані повним штатом лікарів та медсестер-добровольців, із необхідними припасами. Ці пароплави називали "Санітарні човни". Так само організовувалось водне перевезення припасів для військ [10; 426].

Добродійні ярмарки, що влаштовували жінки, які працювали у Санітарній комісії, вражали масштабністю своєї організації. Так, на Північно-західний добродійний ярмарок, що проходив у Чикаго в 1863 році, приїздили із продукцією з відстані навіть у двадцять-тридцять миль. У день його відкриття вулицями Чикаго пройшла процесія довжиною у три милі, яка складалась із навантажених візків і учасників ярмарку. В місті у цей день були зачинені крамниці. Ярмарок розпочався 26 жовтня і тривав сорок днів. Система харчування для учасників ярмарку була детально продумана і організована, причому тут уся заслуга належить жінкам. При ярмарку був ресторан, що обслуговував на день 1500 клієнтів; поїсти там можна було за 50 центів. Жінки постачали продукти для ресторану, готували страви, а сотні молодих дівчат у спеціальній уніформі працювали офіціантками, забезпечуючи обслуговування клієнтів на рівні ресторанів висококласних готелів. Постачання харчових продуктів було розподілено між будинками в Чикаго за днями, видами і кількістю. Добродійний ярмарок у Чикаго приніс місцевому відділенню Санітарної комісії 50000 доларів прибутку [16; 184-187]. Він був організований жінками, і став для них можливість проявити себе в такому масштабному заході.

Подібні ярмарки відбулись також в інших містах Півночі: Бостоні, Цинцинатті, Нью-Йорку, Філадельфії, Балтиморі, Вашингтоні тощо. Вони мали велике значення для збору коштів з метою забезпечення армії, однак при цьому вони були не менш важливими для зростання суспільного престижу, самостійності у діях, організаційного досвіду, впевненості у своїх силах і, зрештою, рівноправності – для жінок, які брали основну участь у влаштуванні цих заходів.

Президент Авраам Лінкольн надавав велике значення діяльності Санітарної комісії, зокрема у справі влаштування добродійних ярмарків. Коли він відвідував такий ярмарок Санітарної комісії у Філадельфії 16 червня 1864 року, то у своїй промові проголосив: "Санітарна комісія, із усією своєю добродійною діяльністю, осередками, товариствами і, так би мовити, заходами, робить внесок у влаштування комфорту і допомоги для солдат... ці ярмарки, які почались лише у минулому серпні, якщо я не помиляюсь, у Чикаго, потім у Бостоні, у Цинцинатті, Брукліні, Нью-Йорку, у Балтиморі, зараз проходять у Сент-Льюїсі, Пітсбурзі і Філадельфії. Мотиви і цілі, які стали причиною цих заходів, надзвичайно гідні, і це треба робити для солдата, який бере своє життя у свої руки і йде боротися у битві за свою країну" [12; 600].

Про масштабність і значення добродійних ярмарків, які влаштовувала Санітарна комісія, говорять такі цифри: було зібрано 2736968 доларів для потреб війни [10; 429].

Санітарна комісія займалась піклуванням про солдатів під час їх дороги з фронту або на фронт. У Вашингтоні комісія влаштувала Солдатський дім, де вишановані, голодні і хворі солдати, які, однак, не потребу-

вали лікування у справжньому госпіталі, могли поїсти, відпочити, отримати допомогу. Ще 40 таких домів було засновано комісією у регіоні її впливу. 21 червня 1861 року комісія вперше звернула увагу уряду на потребу в такому закладі для солдатів, які прибувають до Вашингтона, однак практичні заходи були вжиті після 9 серпня, коли на вокзалі 24 години перебувала група з 36 покинутих командирами хворих солдатів, яким весь цей час не було що поїсти, окрім кількох крекерів. Протягом війни Санітарна комісія влаштувала 4500000 обідів для хворих і голодних солдатів і біля одного мільйона нічних квартирувань [10; 427].

Санітарна комісія Сполучених Штатів мала величезне значення для допомоги військам, однак це була не єдина велика організація такого спрямування на Півночі. Багато жінок працювали в Західній санітарній комісії, яка діяла в районі Міссісіпі, а також у Християнській комісії. Існували також інші добровільні асоціації, створені для допомоги фронту і медичного обслуговування солдатів, в яких брали участь жінки.

Жіноцтво зіграло життєво важливу роль у медичному обслуговуванні під час громадянської війни як на Півночі, так і на Півдні. Однак на Півдні не було такої масштабної і широко розгалуженої організації, як Санітарна комісія, що зумовило більшу розпорошеність зусиль жінок у справі допомоги армії. В армії Конфедерації жінки працювали у госпіталях медсестрами, однак на початку війни це були в першу чергу рабині. Згодом велика кількість білих жінок із "доброрядних" родин також включались у цю роботу, вони ставали медсестрами-добровольцями, часто долаючи опір своїх батьків і братів. Лікарі Конфедерації спочатку не бажали піддавати жінок таким випробуванням, як споглядання жабів війни – смертей і страждань, однак із ходом військових дій виникла нагальна потреба у використанні жіночої праці в медичному обслуговуванні армії. В 1862 році вийшла військова постанова про закликання до праці в державних госпіталях жінок [18; 228]. Жінки на Півдні також успішно працювали в багатьох госпіталях як державних, так і приватних і доглядали поранених вдома. Коли в травні і червні 1862 року великі баталії проходили біля Річмонда, велика кількість людей із загального числа поранених, яке становило 21000, опинилась у місті. Тоді сотні жінок стали медсестрами на добровільних началах, а готелі, церкви, магазини, сараї, склади та приватні будинки перетворились на тимчасові госпіталі. Ці події прискорили зміну ставлення Медичного департаменту Конфедерації до такого явища, як жінки-медсестри [13; 477-478]. У вересні 1862 року Конгрес Конфедерації видав закон, котрий запровадив для жінок на Півдні оплачувану професію медсестри. Цей закон зобов'язував надавати перевагу цивільним жінкам при роботі в армійських госпіталях [13; 479]. Такі медсестри отримували поденну плату у розмірі 40 доларів Конфедерації [3; 123], проте реальна вартість паперового долара Конфедерації була незрівнянно нижчою за золотий долар.

Величезна кількість жінок під час громадянської війни виконувала роботу медсестри на добровільних началах – так було і на Півночі, і на Півдні. Білі жінки, які працювали у госпіталях Конфедерації влітку 1862 року, були добровольцями. Після прийняття закону у вересні 1862 року паралельно із тими жінками, які перейшли на постійну роботу до державних армійських госпіталів, білі американки продовжили працювати медсестрами як добровольці. На Півдні жінки займались тією ж добродійною роботою, що і на Півночі: вони збирали кошти і припаси для допомоги солдатам, піклувались про хворих та

поранених солдатів і організували з цією метою асоціації, подібні до тих, що утворювались на Півночі.

У результаті активної роботи жінок як молодшого медперсоналу протягом громадянської війни фемінізувалась професія медсестри. Протягом другої половини XIX століття ставало все більше жінок-медсестер, і в 1900 році жінки складали дев'ять десятих представників цієї професії [21; 224]. Проте після перетворення професії медсестри на жіночу її спіткала звичайна доля фемінізованих спеціальностей: вона перетворилась на низькооплачувану і малопрестижну в порівнянні з "чоловічими" професіями.

Під час громадянської війни суттєво зросла роль жінки в суспільстві, що вже тоді усвідомлювали і відверто відзначали сучасники. Санітарна комісія на Півночі мала неочікуване значення для армії (у тогочасних періодичних виданнях зазначалось, що вона змінила історію війни [17; 155]), а жінки – для роботи самої комісії. У 1867 році в статті "Громадянська війна і суспільна доброчинність" у журналі "Харперс нью менфслі мегезін" зазначалось стосовно ролі жінок під час війни: "Жінка в Америці – не просто окраса суспільства, а його складова частина. Загальні інтереси суспільства – це і її інтереси... Ця країна – це її країна, війна була її війною, Санітарна комісія була такою ж мірою її протезе, як і її патроном. Жінка більше була корисною для комісії, аніж навпаки... І без неї [жінки] вона [комісія] не проіснувала б навіть місяця; безперечно, це так і було б, навіть якби комісія і розпочала б активне існування" [9; 361]. У 1868 році в іншому виданні, у статті "Жінки північного заходу під час війни", говорилося: "Вони так само брали участь у веденні війни, як їх брати, чоловіки і сини, які несли мушкети на полі бою" [5; 794].

Війна зумовила необхідність участі жінок у сфері оплачуваної праці й поза межами діяльності в забезпеченні фронту. Оскільки чоловіки перебували на війні, жінки, по-перше, були вимушені самостійно піклуватись про матеріальний стан родини, по-друге, отримали змогу зайняти робочі місця, які раніше належали представникам чоловічої статі. Під час війни більше мільйона чоловіків було вбито або поранено – безпрецедентна до того часу кількість [21; 224], що, в свою чергу, зумовило необхідність заміни цих чоловіків в економіці країни.

Першою причиною, яка примусила жінок зайнятись зароблянням грошей, стала необхідність в умовах відсутності чоловіків-годувальників, які загинули або просто перебували на фронті, утримувати себе та часто й родину. Ситуація ускладнювалась інфляцією, яка на Півночі у 1863-1864 роках сягнула 20% від реальної заробітної плати робітників [13; 448]. На Півдні інфляція була незрівнянно більшою: ціни вже в 1862 році зросли на 300%, тоді як рівень заробітної плати кваліфікованих та некваліфікованих робітників – тільки на 50% [13; 440]. У січні 1863 року три долари у паперах Конфедерації дорівнювали вартості одного золотого долара, а до грудня вони впали до 19-20 банкнот за один золотий долар [18; 257]. У січні 1864 року інфляція банкнот Конфедерації перевищила 600% [18; 197]. Хоча на фермах Півдня ситуація була дещо кращою, оскільки, як правило, продуктів вирощувалось більше, аніж споживалось, однак дуже сильно давалась взнаки відсутність чоловічої робочої сили.

Оскільки і на Півночі, і на Півдні під час війни була глобальна нестача працівників чоловічої статі, це спричинило у 1861-1865 роках значне розширення використання жіночої праці в різноманітних сферах: від медичного обслуговування і праці в конторах до промислового виробництва і сільського господарства. У сільській місцевості жінкам довелося господарювати на фермах

та плантаціях. На Півночі приблизно мільйон фермерів та робітників ферм пішли на фронт [13; 449]. Жінки працювали за них на полях, керували тогочасною сільсько-господарською технікою, яка дала їм можливість виконувати важку роботу, укладали фінансові угоди і несли відповідальність за все господарство. Більшість солдатів Півдня походили також із фермерів, і коли вони відіхали на фронт, жінкам довелося виконувати їх роботу на фермах. На плантаціях та великих фермах відбувалось те ж саме. Жінки залишились і повинні були керувати великим господарством і рабами, причому інколи в умовах, коли на цих землях відбувались військові дії із усіма впливаючими з цього наслідками, а в якості допомоги вдома залишались лише старики та юні хлопці, замолоді для армійської служби. Рабів-чоловіків уряд Конфедерації вербував для допоміжних робіт на війні, таких, як будівництво доріг тощо. 50-60% від усієї кількості рабів-чоловіків підпадали під вербування [3; 121]. Деякі афроамериканські чоловіки втікали від господарів, інші намагались пробратись на території, зайняті військами Союзу. Це робило ще важчою долю рабів, родини яких руйнувались, а вони залишались самотніми. На плантаціях такі рабини були змушені виконувати більший масив роботи замість відсутніх чоловіків. У результаті афроамериканські жінки, як і до війни, несли подвійний тягар – як рабині і як жінки, і він посилювався відповідно до умов військового часу.

У містах протягом війни значно зросла кількість робочих місць, які обіймали жінки. Війна привела до зменшення гендерного дисбалансу у сфері праці, в тому числі в розподілі професій на "чоловічі" і "жіночі". Окрім медицини, жінки отримали змогу увійти до сфери "білих комірців". До 1860 року практично всі працівники контор належали до чоловічої статі, і лише у 1850-ті роки кілька жінок, серед яких була Клара Бартон – відома медсестра періоду громадянської війни, – впродовж нетривалого терміну працювали клерками у Бюро патентів Сполучених Штатів. Оскільки багато конторських службовців пішли на фронт і відчувалась нестача працівників у офісах, у період війни жінок було залучено до цього виду праці. Почалося з експерименту Еліаса Спіннера, в ході якого він найняв півтори тисячі американок конторськими службовцями. У звіті за цей експеримент, який пройшов успішно, було написано, що жінки виконували більшу і кращу роботу за 900 доларів на рік, аніж велика кількість клерків-чоловіків, яким за це платили в два рази більше [2; 432]. Тобто спостерігалась типова для XIX століття картина гендерної дискримінації в оплаті праці, яка для жінок зіграла амбівалентну роль: з одного боку, жінки отримували більше можливостей знайти роботу і це сприяло розвитку ринку жіночої праці, оскільки наймати жінок було вигідніше, аніж чоловіків, а за час війни було доведено, що жінки можуть виконувати різноманітні роботи не гірше за чоловіків, а з іншого боку, це не призводило до справжньої рівноправності, оскільки дискримінація за ознакою статі залишалась у вигляді рівня оплати. Однак саме через нижчий рівень заробітної плати жінки отримували переваги перед чоловіками при наймі на роботу, що навіть викликало занепокоєння чоловічих тред-юніонів. У 1863 році редактор газети "Фінчер трейдс ревью", відомий тред-юніоністський діяч Фінчер розпочав на сторінках свого видання агітацію за підвищення оплати жіночої праці, щоб вона не складала такої конкуренції для чоловічої. Загалом масштаб використання жіночої (і дитячої) праці під час громадянської війни був настільки великим, що в результаті впав рівень чоловічої заробітної плати відповідно до жіночої [2; 432].

Під час війни з'явилися так звані "урядові дівчата", які отримали роботу конторських працівників в урядових закладах. Спочатку таких дівчат взяли на роботу до міністерства фінансів клерками, копіювальницями, працівницями монетного двору тощо, а потім інші міністерства, наслідуючи приклад фінансового, стали також зараховувати жінок до лав своїх службовців.

У Конфедерації американки також отримали можливість працювати в державних конторах, хоча, на відміну від Півночі, де після закінчення війни багато конторських службовців жіночої статі продовжили працювати на своїх посадах, поразка Півдня призвела до завершення їх роботи.

Конторська робота, так само, як посади молодшого медичного персоналу (медсестри, санітарки), почала фемінізовуватись під час громадянської війни. Хоча одразу після її завершення певну кількість жінок-клерків замінили чоловіки, які повернулись з фронту, проте жінок продовжували наймати і в державному, і в приватному секторі для роботи в конторах, і вони працювали клерками, рахівниками тощо. У 1875 році число жінок, працюючих у державних конторах, вдвічі перевищувало їх кількість під час війни [14; 375].

Окрім домашньої прислуги, у містах найчисельнішими категоріями працюючих жінок, незважаючи на загальне зростання кількості жіночих професій, залишались, як і до війни, робітниця фабрик і надомниці. Якщо в 1860 році серед робітників фабрик жіночий контингент складав одну четверту від загальної кількості, то в 1865 – вже третину. За час війни кількість жінок, працюючих на фабриках, зросла на 40% [14; 375]. Жінок на Півночі почали наймати навіть на такі підприємства, де раніше працювали лише чоловіки, в тому числі на заводи, які виготовляли військову продукцію.

Жінкам Конфедерації під час війни також довелося включитись до сфери професійної, оплачуваної праці. Як і на Півночі, збільшилась кількість робітниць, які працювали на заводах. Зросла кількість жінок-робітниць на текстильних фабриках, їх почали наймати також на військові підприємства, де вони брали участь у виробництві гільз та патронів. У результаті вибухів на артилерійських заводах та арсеналах Конфедерації загинуло не менш ста жінок [14; 377].

Існували інші види оплачуваної праці на користь фронту, яку виконували жінки Півдня під час війни. Інтендантське бюро при Військовому департаменті займалося організацією виробництва речей, необхідних для солдатів, інтендантські склади стали також свого роду розрахунковими палатами для жінок, які виготовляли домоткану текстильну продукцію. Деякі з них приносили і продавали на склад нитки і пряжу, зроблені домашнім способом, інші брали там ці нитки і робили з них тканину, треті з цієї тканини шили одяг. Інтендантське бюро започаткувало таку систему у 1863 році, і вона ефективно функціонувала.

У період 1861-1865 років жіноча праця, як і раніше, оплачувалась значно гірше, ніж чоловіча, в тому числі за однакову роботу. Ситуація із заробітною платою загалом була важкою під час громадянської війни. Прожитковий мінімум на Півночі в цей період зріс у півтора-два рази [2; 386], і заробітна плата за ним не встигала, а часто і залишалась на довоєнному рівні. Більшість кваліфікованих робітників отримували плату на рівні споживацького кошика, однак середньокваліфіковані та малокваліфіковані робітники, в першу чергу жінки, заробляли набагато менше [21; 375].

Особливо тяжким було становище швачок, а багато з них працювали на потреби фронту, виготовляючи предмети амуніції солдатів. Дівчата, які виготовляли парасольки, отримували 3 долари на тиждень, з яких вираховува-

лась вартість голок і ниток. Майстрині, які виготовляли китиці для парасольок, у 1853 році мали за це 6 доларів на тиждень, а в 1863 році – тільки 4 долари, працюючи при цьому з половини на сьому ранку до десятої вечора. До війни заробітна плата в кілька доларів була цілком непоганою для робітниць, але з підвищенням цін рівень життя майстринь значно впав. Вони повинні були також сплачувати вартість голок і ниток, якими користувались, а вартість однієї котушки підскочила з 4 до 10 центів. Це було фінансово важко для швачок, які в 1862 році отримували усього 17 центів на день, працюючи 12 годин на добу [2; 386]. При цьому найнижча ціна за кімнату з пансіоном в Нью-Йорку складала на той час 2 долари 25 центів на тиждень [3; 123], а заробітна плата швачок, як правило, була від двох до чотирьох доларів за 70-годинний робочий тиждень [21; 375].

У 1863 році в Нью-Йорку було організовано Жіночу робочу спілку захисту, основне завдання якої полягало у пошуку засобів поліпшення життя робітниць. Спілка боролась за підвищення жінкам заробітної плати, навіть філадельфійська філія організації в 1865 році домоглась безпрецедентної двогодинної зустрічі з президентом Лінкольном і обговорення питання дискримінації в оплаті праці. Спілка не припинила свого існування і після громадянської війни, і значною мірою завдяки її зусиллям було прийнято закон, який карав ув'язненням підприємців за невиплату робітницям заробітної плати. Спілка захисту жінок проіснувала майже до кінця століття – до 1894 року. Вона була не єдиною в своєму роді, в інших містах (Філадельфії, Чикаго, Індіанполісі, Сент-Льюїсі) діяли подібні організації. Треба зауважити, що, хоч вони захищали інтереси працюючих жінок, однак всі вони не були тред-юніонами.

На Півдні, враховуючи значно гіршу, аніж в Союзі, економічну ситуацію, жінки вдавались навіть до такої радикальної форми протесту, як заколоту. Вони проходили в кількох містах, в тому числі у Річмонді та Мобілі у 1863 і 1864 роках, і носили назву хлібних заколотів, оскільки були спричинені нестачею продуктів харчування і високими цінами на них.

Війна сприяла розширенню участі жінок ще в одній сфері зайнятості. Так, саме під час громадянської війни відбулась фемінізація вчительської професії – настільки багато вчителок в цей час найняли на роботу. Наприкінці війни рух допомоги фрідменам (звільненим рабам) направив на Південь з метою поширення освіти серед афроамериканського населення більше 1000 вчителів [8; 25], серед яких більшість – приблизно три чверті – склали жінки.

Під час громадянської війни з'явився один з найвідоміших жіночих коледжів країни – коледж Вассар. Перед самим початком війни, 26 лютого 1861 року, відбулось перше засідання ради попечителів цього коледжу. Викладачами у Вассарі працювали і чоловіки, і жінки, проте рада попечителів та президент коледжу при призначенні на керівні посади віддавали перевагу чоловікам і противились рівній оплаті праці чоловіків-викладачів та жінок [19; 725].

Загалом, протягом громадянської війни гендерні відносини, побудовані на суб'єтно-об'єктній ієрархії, зазнали помітних змін. Американські жінки на Півночі і на Півдні в цей період масштабно, як ніколи до цього часу, увійшли в економічне життя країни. Такої економічної самостійності, хоча і нав'язаної ситуацією і часто неохоче сприйнятої самими жінками, ще не було в історії США. Відбулось зростання кількості видів професійної зайнятості американок. Особливе значення мало широке проникнення їх в медичне обслуговування, на конторську роботу, фемінізація вчительської професії,

оскільки таким чином для жінок відкрилась можливість працювати на більш престижних, краще оплачуваних, "інтелігентних" роботах, які раніше були досяжними лише для чоловіків. У подальшому кількість жінок в таких професіях невпинно зростала, тоді як перед війною більша частина жінок, котрі працювали на оплачуваних роботах, належала до категорії робітниць, служниць або надомниць. Такий характер розширення сфери зайнятості жінок створив умови для входження до професійних відносин також представницям середнього класу, оскільки з'явилися види робіт, які відповідали їх культурному рівню. В другій половині XIX століття зростала кількість працюючих жінок з середнього класу.

Перераховані вище фактори зумовили підвищення економічного статусу жінки в американському суспільстві в результаті громадянської війни. Значна громадська активність жінок у цей період зумовила підвищення їх суспільного статусу. Хоча в ході війни зберігались прояви гендерної дискримінації, навіть у тих випадках, які загалом можна вважати досягненнями у справі збільшення жіночих можливостей (менша в порівнянні із чоловічою заробітна плата жінок-клерків і медсестер, переважання серед оплачуваних працівників Санітарної комісії чоловіків, а серед неоплачуваних – жінок тощо), проте в цей час відбувалась помітна нівеляція традиційних патріархальних відносин панування/підкорення, зумовлена зростанням самостійності американок.

Громадянська війна 1861-1865 років у США зіграла велику роль у зростанні рівноправності американського жіноцтва. Вона стала важливим етапом у розвитку проблеми рівноправності жіноцтва в США, оскільки її події сприяли посиленню тенденції до поліпшення становища жінок у соціально-економічному і політичному житті і підвищення їх суспільного статусу. Через потреби воєнного часу протягом 1861-1865 років, коли виникла необхідність у мобілізації всіх, навіть прихованих, ресурсів, відбулось зростання економічної ролі жінки та її суспільної активності. Розширилась сфера використання жіночої праці, тому що жінки були змушені замінювати чоловіків, котрі перебували на фронті. Під час війни більше мільйона чоловіків було вбито або поранено, і потреби економіки держави вимагали заступити їх за рахунок жіночих трудових ресурсів. Зросла кількість жінок, які працювали на виробництві та в сільському господарстві. Лише на Півночі близько мільйона фермерів та робітників ферм було призвано до армії, а тому жінки працювали замість них та несли відповідальність за господарство. Протягом війни через нестачу

чоловіків-трударів відбулось освоєння жінками професій, які раніше вважались чоловічими (канцелярська робота, медичне обслуговування, вчителювання), сталась фемінізація деяких професій. Американки на Півночі і на Півдні країни відіграли величезну, життєво важливу роль у медичному обслуговуванні армії. Примітним було те, що до війни медичні професії вважались суто "чоловічими". Завдяки діяльності Санітарної комісії на Півночі, більшу частину працівників якої складали жінки, спостерігався низький для свого часу рівень смертності від хвороб. Жінки довели свою здатність виконувати в суспільстві ті функції, які традиційно були прерогативою чоловіків, і це привело до зростання суспільної ролі та соціального статусу американок. Діяльність жінок протягом війни сприяла зміні традиційних патріархальних стереотипів суспільної свідомості про біологічно детерміновану розумову та фізичну нижчість жінки і, відповідно, непристосованість її до "чоловічих" занять. Війна послужила каталізатором зростання гендерної рівноправності та емансипації жінок.

1. Мілет К. Сексуальна політика: Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 620 с. 2. Фонер Ф. История рабочего движения в США от колониальных времен до 80-х гг. 19 в.: Пер. с англ. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1949. – 636 с. 3. Эванс С. Рожденная для свободы. История американских женщин: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – 317 с. 4. Banner L. W. Women in Modern America: A Brief History. – 2nd ed. – San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1984. – ix, 294 p. 5. Blake H. T. The Women of the Northwest during the War // New Englander and Yale Review. – Vol. 27 – Issue 105. – October 1863. – P. 790-798. 6. Congressional Action in the First Session of the 48th Congress, 1883, 1884. – [Washington (D.C.): G.P.O., 1884.] – 70 p. 7. Flexner E. Century of Struggle. The Woman's Right Movement of the United States. – New York, 1972. – 384 p. 8. Foner E. Reconstruction: America's Unfinished Revolution, 1863-1877. – New York: Harper & Row, 1988. – xxvii, 690 p. 9. Frothingham O. B. Civil War and Social Beneficence // Harper's New Monthly Magazine. – February 1867. – Volume 34. – Issue 201. – P. 356-363. 10. Hale E. E. United States Sanitary Commission // The Atlantic Monthly. – April 1867. – Vol. 19. – Issue 114. – P. 416-429. 11. Jarvis E. Sanitary Condition of the Army // The Atlantic Monthly. – October 1862. – Vol. 10. – Issue 60. – P. 463-497. 12. Lincoln A. Speeches and Writings. 1859-1865. Speeches, Letters, and Miscellaneous Writings, Presidential Messages and Proclamations. – New York, 1989. – 787 p. 13. McPherson J. M. Battle Cry of Freedom: The Civil War Era. – New York: Oxford University Press, 1988. – xix, 904 p. 14. McPherson J. M. Ordeal by Fire: The Civil War and Reconstruction. – 2nd ed. – New York: McGraw-Hill, 1992. – xxi, 713 p. 15. Schneider D., Schneider C. J. Women in the Workplace. – Santa Barbara (Calif.): ABC-CLIO, 1993. – xxix, 371 p. 16. The Sanitary Commission // The North American Review. – P. 167. 17. The Work of the Sanitary Commission // The North American Review. – January 1867. – Vol. 104. – Issue 214. – P. 142-155. 18. Thomas E. M. The Confederate Nation: 1861-1865. – New York: Harper & Row, 1979. – xvi, 384 p. 19. Tyler M. Vassar Female College // New Englander and Yale Review. – October 1862. – Vol. 21. – Issue 81. – P. 725-745. 20. United States Sanitary Commission // New Englander and Yale Review. – P. 71. 21. Woloch N. Women and the American Experience. – New York: Knopf, 1984. – xi, 567 p.

Надійшла до редколегії 21.05.09

К. Ніколаєць, докторант

ВИНИКНЕННЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті здійснено огляд та аналіз праць, присвячених виникненню Народного Руху України.

The author is analyses main aspects of scientific research of Narodny Ruch of Ukraine.

Серед робіт, присвячених висвітленню піднесення суспільно-політичної активності населення України в роки перебудови, варто виділити студії, де мова йшла про організацію та діяльність Народного Руху України. У них аналізувалися різноманітні аспекти переростання руху на партію із визначенням причин успіхів у боротьбі за владу у порівнянні із КПРС. На жаль ці роботи до останнього часу ще не були предметом спеціального історіографічного дослідження. Включення аналізу окремих публікацій з історії НРУ до історіографічних розділів деяких дисертацій не може вважатися достатнім.

Тривалий час основна увага дослідників концентрувалась на аналізі діяльності Народного Руху України як

провідної сили політичної опозиції у той час. Крім того, увага зверталася на формування на базі НРУ нових політичних партій і громадсько-суспільних об'єднань. Слід зазначити, що в Україні саме НРУ і його союзники по національно-демократичному табору висунули програму суспільно-демократичних перетворень, яка виявилася ширшою за запропоновану правлячою партією "перебудову". Фактично поява НРУ свідчила про те, що можливість радянського уряду контролювати ситуацію в середині країни стала певною мірою обмеженою. Політична боротьба навколо перспектив реалізації платформ влади і опозиції опинилася у центрі уваги багатьох вчених.